

УДК 343.98

СИТУАЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ РОЗСЛІДУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПІДРОБЛЕННЯМ ДОКУМЕНТІВ

Калініна І. В.

Донецький юридичний інституту МВС України, м. Донецьк, Україна

Стаття присвячена дослідженню та порівняльній характеристиці різноманітних визначень слідчої ситуації, що містяться у криміналістичній літературі, з'ясуванню значення типових слідчих ситуацій та типових програм розслідування під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів.

Ключові слова: ситуаційна обумовленість; слідча (криміналістична) ситуація; злочини у сфері господарської діяльності; підроблення документів; типові слідчі ситуації.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Кожний злочин у сфері господарської діяльності, який пов'язаний із підробленням документів, – це явище об'єктивної дійсності, яке містить загальні та особливі елементи. Дослідження загальних елементів допомагає нам під час розробки криміналістичної характеристики таких злочинів. Відмінним від інших конкретний злочин роблять його особливі елементи. Неповторність злочину, його своєрідність складається з відмінностей способу, обстановки та умов скоєння підроблення, особистих якостей злочинця та інших елементів.

В криміналістичній літературі залежність розслідування від обсягу та змісту інформації про злочинну подію та злочинця, від поведінки учасників процесу та інших суб'єктивних та об'єктивних обставин називається ситуаційністю розслідування.

Ситуаційність слідчої діяльності означає, що в процесі розслідування злочину неодноразово доводиться визначати, що є основним завданням на даному етапі, на досягнення якого потрібно направити зусилля, які засоби і прийоми виявлення або дослідження доказів можна використовувати в існуючій обстановці тощо [1, с. 3].

Ситуації, що виникають під час розслідування злочинів, в криміналістиці називають слідчими. Вірне визначення слідчої ситуації й оцінка її особливостей підвищує ефективність розслідування злочинів. Як правило, результативність розкриття злочину залежить від того, наскільки точно слідчий оцінив конкретну слідчу ситуацію і на основі цього правильно намітив відповідні методичні прийоми. При цьому слідчий повинен враховувати всі елементи, що складають зміст слідчої ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Історія криміналістичної науки

свідчить, що проблема слідчої ситуації не нова. Вже в перших радянських підручниках із криміналістики (1935 р. і 1938 р.) пропонувалися рекомендації з розслідування злочину в залежності від характеру вихідних даних. Поки це були тільки загальні вказівки про необхідність врахування «характеру» розслідуваного злочину, обов'язковості творчого підходу до вибору і застосування криміналістичних рекомендацій. Далеко не завжди однозначно вживався і сам термін «ситуація». Ситуаційність розслідування як би припускалася [1, с. 4]. Слід зауважити, що поняття «криміналістична (слідча) ситуація» до другої половини 60-х років ХХ століття в радянській криміналістичній літературі відсутнє. Не було робіт, в яких би прямо говорилося про поняття, класифікації, зміст криміналістичної ситуації, її місце в системі криміналістики та ролі в розкритті і розслідуванні злочинів. Особливу увагу криміналістичним ситуацій, що складаються на різних етапах розслідування злочинів, стало приділятися лише з кінця 60-х - початку 70-х рр. ХХ ст. Так, проблема слідчої ситуації була розглянута в роботах таких вчених як Т.С. Балугіна [2], Р.С. Белкін [3], В.К. Гавло [4], І.Ф. Герасимов [5], Л.Я. Драпкін [6], О.Н. Колесніченко [7], В.І. Рохлін [8], М.О. Селіванов [9], М.І. Хлюпін [10] та інших. Аналіз робіт названих та інших авторів із проблем формування, розпізнавання та вирішення слідчих ситуацій під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ свідчить про надзвичайну їх актуальність, що має велике теоретичне і практичне значення, особливо в розробці та використанні нових найбільш ефективних технічних засобів, тактичних прийомів і методик розслідування. Проте, питання щодо ситуаційної обумовленості розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, залишаються невирішеними.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основною метою пропонованої статті є дослідження та порівняльна характеристика різноманітних визначень слідчої ситуації, що містяться у криміналістичній літературі, з'ясування значення типових слідчих ситуацій та типових програм розслідування під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Криміналісти по-різному визначають зміст, значення, структуру й елементи слідчої ситуації.

На думку Т. С. Балугіної, слідча ситуація – це сформоване на певний момент розслідування положення (обстановка), що характеризується, з одного боку, станом слідства у справі, а з іншого боку – об'єктивними і суб'єктивними умовами, в яких воно здійснюється, оцінка якого дозволяє правильно визначити й оптимально вирішити чергові завдання розслідування, що впливають з цього положення [2, с. 54].

Белкін Р.С. визначав слідчу ситуацію як комплекс даних про умови й обстановку, в яких у даний момент здійснюється процес розслідування [3, с. 3–4].

Гавло В.К. робить висновок про те, що слідча ситуація – це обстановка розслідування, яка характеризується сукупністю фактичних даних, які мають істотне значення для з'ясування події, висування і перевірки версій, визначення ходу і стану розслідування [4, с. 40].

Герасимов І.Ф. вказує, що слідча ситуація – це категорія, яка характеризує обстановку розслідування, обумовлює прийняття рішень про напрямки розслідування, планування слідчих дій і інших заходів [5, с. 6].

Драпкін Л.Я., розкриваючи поняття слідчої ситуації, вказував, що це динамічна інформаційна система, що відбиває з різним ступенем адекватності різноманітні логіко-пізнавальні зв'язки між встановленими та ще невідомими обставинами, що мають значення для справи, тактико-психологічні відносини учасників (сторін) кримінального судочинства, а також організаційно-управлінську структуру і рівень внутрішньої впорядкованості процесу розслідування [6, с. 13].

Колесніченко О.Н. включав в слідчу ситуацію певний стан у розслідуванні злочину, що характеризується наявністю тих або інших доказів та інформаційного матеріалу [7, с. 509].

На думку В.І. Рохліна, слідча ситуація – це обстановка у справі, що склалася на певному етапі (у певний момент) розслідування під час вирішення завдань, які стоять перед слідством у світлі обставин, які підлягають доказуванню, що характеризується наявністю інформації, її обсягом, характером і джерелами, наявними доказами і можливостями їхнього одержання надалі з урахуванням позиції зацікавлених осіб, а також умовами роботи слідчого, знанням їм методики розслідування конкретного виду злочину [8, с. 25].

Хлюпін М.І. запропонував наступне формулювання поняття слідчої ситуації: слідча ситуація – це система обставин, що включає матеріальну обстановку події; взаємовідносини осіб і органів, які беруть участь у розслідуванні; інформацію про способи підготовки, скоєння і приховування злочину; наявні докази по справі, відомості про підозрюваних та потерпілих; завдання, що обумовлюють вибір тієї або іншої слідчої дії, тактичного прийому або тактичної операції [10, с. 89].

Наведені вище визначення, як і багато інших, що зустрічаються в криміналістичній літературі, так чи інакше підкреслюють інформаційну природу слідчої ситуації. Найбільш вдалим і лаконічним вважаємо визначення М.О. Селіванова, за яким слідча ситуація в самому загальному вигляді виражає обстановку, картину розслідування, що склалася на певний момент. Тобто це сума значимої для розслідування інформації, що приймається до уваги поряд із джерелом її отримання [9, с. 58].

У криміналістичній ситуації зливаються, інтегруються різні детермінаційні потоки, що беруть початок в об'єктивних обставинах справи, в діях (та протидії) підозрюваних (обвинувачених), в особистому досвіді особи, що здійснює розслідування (включаючи його знання, уміння, рівень розвитку професійного мислення), вплив інших учасників розслідування, взагалі менталітет професійного середовища [11, с. 35]. Це і дозволяє розглядати слідчу ситуацію як особливим чином детерміновану систему, яка, в свою чергу, виконує системоутворюючу функцію по відношенню до всієї діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів, а також їх судового розгляду, забезпечуючи її спрямований і сталий розвиток.

Досліджуючи з цих позицій предмет криміналістики та враховуючи випереджальний розвиток її теоретичних структур і процесів (наукова криміналістика) перед практикою з розкриття, розслідування і запобігання злочинів (практична криміналістика), була запропонована наступна система знань, що вимагає подальшого вивчення криміналістикою. Такою системою знань, на думку В.К. Гавло, можуть виступати: з одного боку – закономірності прояву механізму підготовки, вчинення і приховування злочинів (злочинна діяльність) з урахуванням кримінальних ситуацій і створення криміналістичної характеристики злочинів (злочинної діяльності), з ін-

шого боку – закономірності механізмів розкриття, розслідування і запобігання злочинів та їх судового розгляду в складних криміналістичних ситуаціях, пізнання яких веде до створення типових криміналістичних характеристик досудового розслідування і судового розгляду злочинів як підсумковій діяльності в здійсненні завдань кримінального судочинства [12, с. 20]. Система закономірних знань про них дозволяє розробляти на їх основі більш досконалі технічні, тактичні та методичні рекомендації щодо ефективного виявлення, фіксації, вилучення та використання доказів на досудових та судових стадіях кримінального судочинства у складних криміналістичних ситуаціях, як того вимагає кримінально-процесуальне законодавство. Система знань про ці закономірності може утворити загальну криміналістичну теорію.

Розробка проблеми слідчої ситуації має значення теоретичне (вдосконалювання окремих методик розслідування) і практичне (вірне визначення в кожній ситуації завдань чергового етапу розслідування й оптимальне їхнє вирішення шляхом чіткого на цій основі планування дій слідчого). Важливу роль грають типові слідчі ситуації – об'єктивні положення, які виникають, в першу чергу, на початковому етапі розслідування на базі незначного обсягу інформації і часто повторюються в практиці розслідування.

Слідча ситуація розслідування конкретного злочину завжди індивідуальна. Вона містить багато елементів, деталей, які відображають своєрідність та специфіку обстановки, що склалася на певний момент розслідування злочину. В той же час така індивідуальна ситуація містить ознаки, які роблять її схожою з іншими ситуаціями, тобто типовою.

Типові слідчі ситуації у справах про господарські злочини, пов'язані із підробленням документів, є результатом узагальнення практики розслідування таких справ. Вони органічно пов'язані із ситуаціями індивідуальними, оскільки типове – це той чи інший ступінь спільності індивідуального, а індивідуальне – це конкретизація типового. Тому ситуації, що складаються на базі значного обсягу інформації в процесі подальшого розслідування справи (проміжні), нерідко не втрачають характеру типових [2, с. 57].

Поділ слідчих ситуацій на індивідуальні та типові має важливе практичне значення. Завдяки цьому з'являється можливість алгоритмізації процесу розслідування, розробки для слідчого програм, які базуються на типових слідчих ситуаціях.

Для складення певних алгоритмів та типових програм розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, важливе значення має дослідження слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування таких злочинів цієї групи: виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 Кримінального Кодексу України (КК)); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК);– незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216 КК); підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223-1 КК); порушення порядку ведення реєстру влас-

ників іменних цінних паперів (ст. 223-2 КК); виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК).

Різноманітність типових слідчих ситуацій породжує і безліч типових програм розслідування злочинів. Особа, що проводить розслідування, на основі типових слідчих ситуацій, що склалися на початковому етапі розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, висуває типові слідчі версії – пояснення певних обставин події такого злочину, що впливають із слідчих ситуацій. Після вибору напрямку розслідування слідчий на основі типових слідчих ситуацій і висунутих типових слідчих версій, визначає типове коло доказової інформації, а відповідно і комплекс слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, які необхідно здійснити для одержання і закріплення такої інформації. Процес оцінки типових слідчих ситуацій, висування на їхній основі типових слідчих версій, а також планування слідчих дій і оперативно-розшукових заходів відбувається протягом усього періоду розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, хоча більше і властивий його початковому етапові.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи, зазначимо, що наминаведена лише частина питань, які характеризують ситуаційну обумовленість розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів. Типові слідчі ситуації та програми розслідування допомагають орієнтуватися в складній обстановці розслідування при дефіциті корисної інформації, дозволяють зменшити витрати сил, засобів і часу, а в остаточному підсумку сприяють оптимізації процесу розслідування зазначеної групи злочинів.

Список використаних джерел:

1. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение: Учеб.пособ./ И. А. Копылов – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1988. – 19 с.
2. Балугина Т.С. Следственные ситуации и планирование расследования / Т. С. Балугина// Следственная ситуация: Сб. науч. тр.– М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 54-58.
3. Белкин Р.С. Перспективы исследования проблемы следственной ситуации / Р. С. Белкин// Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 3-6
4. Гавло В.К. Следственная ситуация / В. К. Гавло// Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 38-41
5. Герасимов И.Ф. К вопросу о следственной ситуации / И. Ф. Герасимов// Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 6-11
6. Драпкин Л.Я. Общая характеристика следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин// Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 11-16
7. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дис....докт. юрид. наук: 12.00.09 / Колесниченко Алексей Никифорович – Харьков, 1967. – 509 с.
8. Рохлин В.И. О классификации следственных ситуаций по делам о преступлениях, связанных с хозяйственной деятельностью /В. И. Рохлин// Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 25-27.
9. Селиванов Н.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Соц. Законность. – 1977. – , № 2. – С. 58-60.
10. Хлюпин Н.И. Следственные ситуации и методика расследования преступлений / Н. И. Хлюпин// Актуальные проблемы раскрытия преступлений: Сб. науч. тр. – М.: Изд-во Всесоюз. юрид. заочного ин-та, 1985. – С. 88-100.
11. Ким Д. В. Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций: монография / Д. В. Ким/ под ред. проф. В.К. Гавло. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2008. – 196 с.

12. Гавло В. К. Проблемы теории и практики криминалистической методики расследования преступлений: автореф. дис.... док. юрид. наук: 12.00.09 / В. К. Гавло. – М., 1988. – 38 с.

Калинина И. В. Ситуационная обусловленность расследования хозяйственных преступлений, связанных с подделкой документов / И. В. Калинина // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 212-217.

Статья посвящена исследованию и сравнительной характеристике различных определений следственной ситуации, содержащихся в криминалистической литературе, выяснению значения типичных следственных ситуаций и типовых программ расследования при расследовании преступлений в сфере хозяйственной деятельности, связанных с подделкой документов.

Ключевые слова: ситуационная обусловленность; следственная (криминалистическая) ситуация; преступления в сфере хозяйственной деятельности; подделка документов; типичные следственные ситуации.

Kalinina I. V. Situational conditionality of investigation of economic crimes, related to the imitation of documents / I. V. Kalinina // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 212-217.

The article studies and a comparative characteristic of various definitions the investigative situations contained in the forensic literature, clarify the values typical investigative situations and model programs investigating the investigation of crimes in the sphere of economic activities related to the forgery.

Keywords: situational conditioning; investigative (forensic) situation, crime in the sphere of economic activity, forgery and the typical effect of the situation.